

FRAZEOLOGIJOS RINKIMO AKTUALIJOS

KAZYS GRIGAS

Frazeologijos objektas ne visų vienodai suprantamas. Leksikologai frazeologizmais vadina vieną atskirą sakinio dalį sudarančius ir vieno žodžio reikšmę turinčius pastovius žodžių junginius, bet kartais frazeologijai priskiriamos ir sakinio apimties kalbos klišės, pavyzdžiui, patarlės. Patarlių tekstų randame kai kuriuose frazeologijos žodynuose, o priežodžių išvis neįmanoma atskirti nuo frazeologizmų: daugeliu atvejų tos pačios frazės tautosakininkų vadinamos priežodžiais, kalbininkų — frazeologizmais. Ar toks vardų dvilypumas, atsiradęs tuos pačius dalykus įvardijant vienu atveju kalbotyros, kitu — tautosakos požiūriu, nesudaro painiavos? Rusų patarlių žodyno sudarytojas V. Žukovas tokią padėtį yra pavadinęs nenormalia¹. Tačiau yra ir daugiau sakinių apimties stereotipinių frazių, kurias galima suprasti kaip frazeologizmus ir kartu vadinti kitais, daugiausia jų paskirtį bendravimo procese nusakančiais vardais.

Šio straipsnio tikslas — ne leisti į svarstymus apie pasitaikantį vardų dvilypumą (kai į objektą žiūrima skirtingais aspektais, tai gal ir neišvengiama), o pasvarstyti kai kuriuos kalbos duomenų ir smulkiojo folkloro rinkimo klausimus. Dėl patogumo visų rūšių pastovias frazes ir sakinius čia bandoma vadinti bendru frazeologizmų vardu, gerokai išplečiant lingvistinę frazeologizmų sąvokos reikšmę. Taip daroma neturint kito termino², kuriuo būtų galima įvardyti pačią bendriausią kokybę, vienijančią didelę ekspresyvosios ir vaizdingosios kalbinės raiškos elementų klasę. Ta kokybė nulemta tapačių funkcijų ir daugeliu atvejų vienodų formų. Ją matome ne tik leksemų lygmens frazeologizmuose, bet ir daugelyje kitų pastovių žodžių junginių. Tai daugiausia odiozinio turinio posakiai (keikimai, prakeikimai), etiketo formulės (linkėjimai, dėkojimai, pasisveikinimai), situacijų įvardijimai, erzinimai, replikos.

Visa ši pastovių frazių ir sakinių gausa yra kalbos kaip informacijos sistemos dalis, ir tai yra pagrindinis kriterijus, leidžiantis frazeologiją atriboti nuo visos kitos smulkiosios tautosakos. Sakome — nuo visos kitos, nes patarlės, priežodžiai, keikimai ir prakeikimai, etiketo formulės ir frazės yra kartu ir kalbos kaip bendravimo priemonės organiška dalis, ir tautosakos kaip autonominės kūrybos objektas. Autonominė tautosaka yra pakilusi virš bendrojo kalbos kaip informacijos sistemos lygmens. Ji sudaro kalbos priemonėmis išreikštą aukštesnę kūrybos pakopą. Taigi visų tipų frazeologizmai — kalbos mechanizmo dalis, tik tame

mechanizme natūraliai funkcionuojanti ir visų pirma jam priklausanti, o, sakysime, mįslės, gamtos garsų pamėgdžiojimai, nekalbant jau apie dainuojamąją ir pasakojamąją tautosaką — kalbos priemonėmis kuriamo daugiau ar mažiau savarankiško meno rūšys.

Šiuo kriterijumi skiriant frazeologizmus, aiškėja, kodėl juos rinkti yra sunkiau negu grynąją tautosaką. Jie funkcionuoja tik susilydę su kitais kalbos elementais, kurių aplinkoje atlieka semantinių ženklų vaidmenį, ir dažnai būna ne taip paprasta juos išskirti kaip savarankiškus vienetus. Tuo tarpu kiekvieno tautosakos kūrinio atlikimas — savaimingas ir iškilus kūrybos aktas, turįs aiškias ribas, išsiskirias iš viso kito konteksto. Frazeologizmų neįmanoma atriboti nuo konteksto, kuris ne taip ryškiai juntamas dainuojant dainą, sekant pasaką ar menant mįslės. Jie ištariami akimirkomis ir užklumpa rinkėjus besišnekančius, dažnai nepasirengusius užrašyti. Tai tarsi greitai praskrendantys paukščiai — šmėsteli valandėlę ir vėl dingsta, užleisdami vietą kitai informacijai.

Frazeologizmams negresia pavojus išnykti. Jie — svarbi vaizdingųjų, emocionaliųjų kalbos pradų grandis ir gyvuos tol, kol bus gyva bet kuri natūralioji kalba. Bet tai nereikšia, kad jų nereikia skubėti rinkti, nes ir jie ilgainiui kinta. Keičiantis tautos mąstysenai, socialinio, kultūrinio gyvenimo ir buities sąlygoms, dalis frazeologizmų praranda aktualumą, pamirštami. Vietoj jų atsiranda kiti arba sukuriama nauji variantai. Šiandien mūsų frazeologijos vaizdas ne toks, koks jis buvo prieš šimtą metų, ir dar kitoks bus po šimto metų. Skirtingose epochose ji vis kiek kitaip atspindi atitinkamo kalbos duomenų ploto vaizdą, savaip įsikomponuoja į tautos dvasinę kultūrą. Buities, kultūrinio bendravimo būdų, kartų skonio raida, kitų kalbų ir kultūrų įtaka pamažu keičia stilistikos priemonių fondą, ir šių slinkčių nesugebėsime pažinti nė įvertinti nesiimdami plačiai, nuosekliai rinkti frazeologijos duomenų. Tai suprasdami turime ieškoti būdų skatinti ją užrašyti, juo labiau kad kai kuriuos, ypač minėtų periferinių, frazeologizmų tipus rinkti beveik nustota. Frazeologija — daugelį šimtmečių daugybės kartų kurtas ir puoselėtas lakusis žodis, tautos vidinės kultūros veidrodis, iki šiol deramai nebranginamas, iki galo neatskleistas.

Nebūtų prasmės čia aptarinėti bendruosius frazeologizmų bruožus. Jie aptarti, klasifikuoti, tyrinėti lingvistinėje literatūroje, paskelbta keletas lietuvių frazeologijos žodynų³. Su frazeologijos mokslo pradmenimis susipažįstama vidurinėse mokyklose. Nereikia atskirai kalbėti ir apie patarles bei priežodžius. Jų nemažai publikuota, aptarta tautosakos literatūroje bei vadovėliuose, jie nagrinėjami mokyklose. Tuo tarpu periferiniai frazeologijos dalykai mokslinėje ir populariojoje literatūroje beveik neminimi, rinkimo klausimams skirtuose leidiniuose ir periodikoje

nepropaguojami. Todėl ir rūpi apie juos priminti kultūros, mokslo darbininkams, plačiai visuomenei, pateikti vieną kitą pavyzdį, pabrėžti, kad, skatinant rinkti frazeologiją, būtina ir jų nepamiršti.

Keiksmas ir prakeiksmas — ryški frazeologijos atšaka. Be jų neapsieina nė vienas visuomenės sluoksniu. Jie ilgą laiką. Keikiamasi nuo seniausių laikų iki šiol, nes staigių emocijų išprovokuoja žmogaus prigimčiai neišvengiamos. Neretai lietuviai nusikeikia žodžiais *rupūžė, velnias, žalys*, kitų tradicinę niekinamąją reikšmę įgijusių gyvių, antgamtinių būtybių, ligų vardais. Pavieniai keiksmą žodžiai frazeologizmų nesudaro. Jie įsiterpia tarp kitų žodžių ir posakiuose atlieka stilistinę epitetų arba pravardžiavimų paskirtį. Tačiau dažniausiai keikiamasi taip, kad šie žodžiai patys tampa frazės centru, pritraukdami prie savęs epitetų, kitaip konotuotų žodžių. Tai jau frazeologizmai. Turimų šaltinių duomenimis, keikiama: „Tu velne prakeiktas!“, „Tu verši nelaižytas!“, „Ei tu rugienų rupūžė!“, „Tu žalčio išnara!“⁴. Panašiai piktais žodžiais plūstami įkyrėję individai, įsmeiginti daiktai, nesėkmės: „Eik sau po giltinių!“, „Eik į Birutę kūlių krautį!“, „Eik sau po trimpu!“⁵ ir kt.

Dar sudėtingesni prakeiksmų tipo linkėjimai pikto. Jie ribojasi su tikėjimu magiškąja žodžio galia, atspindi įsivaizduojamos blogos lemties galimybių įvairumą. J. Brodovskio žodyno rankraštyje yra šiek tiek XVII a. pabaigoje – XVIII a. pradžioje užrašytų lietuviškų prakeiksmų: „Kad tave aklatis!“, „Kad tave velns nuneštų į padanges!“, „Kad tave dievaitis (šventas dievaitis) užmuštų (numuštų) arba užtrenktų (nutrenktų)“, „Kad tave paukščiai arba varnai sulestų“, „Kad tu pakartas būtum[b]ei!“, „Kad tu paspringtum[b]ei!“, „Kad tu sudegtum[b]ei!“, „Kad tu žemėj nerimtum[b]ei!“⁶ ir kt. Ypač dažnai lietuviai šaukiasi perkūno, senesniuose frazeologizmų variantuose vadinamo dievaičiu, bausmių: „Kad perkūns, pakilęs dešimt klasterių, tave į žemę įtrenktų!“, „Perkūne, kodėl tu netrenki iš giedro dangaus!“, „Kad tave perkūnas be žaibo trenktų!“⁷ Pasitaiko humoristinių prakeiksmų tipo kreipinių, perkūno rūstų paverčiančių juokais, pavyzdžiui: „Kad tave per krūmus!“⁸ Lietuvių išradingumas sugalvoti lemtingas Dievo bausmes nemažas. Bandoma pasitelkti įvairias ligas ir nuopuolius („Kad tau liežuvis kuolu atsistotų!“, „Kad tave sutrauktų kamuoli!“, „Kad tu nesulauktum!“⁹ ir kt.), nepamiršamos pomirtinio gyvenimo nelaimės („Kad tu negautum nė pekloj vietos!“¹⁰).

Be J. Brodovskio, vėliau kartu su kita kalbos ir tautosakos medžiaga lietuvių keiksmų ir prakeiksmų yra užrašę A. Bezzenbergeris, V. Kalvaitis, kai kurie pastarojo šimtmečio tautosakos rinkėjai, bet iki šiol į rinkinius ir žodynus patekę jų pavyzdžiai toli gražu neparodo visos neigiamų emocijų raiškos įvairovės. Vieni tradiciniai keiksmas ir prakeiksmas

gyvojoje kalboje mus pasiekė iš tolimos senovės, išsaugodami mitologinės pasaulėjautos atgarsių. kiti buvo sukurti netolimoje praeityje ir visi prašosi užrašomi, išsaugojami kaip ryškus tautos dvasinės kultūros dokumentas. Iš jų pamatome pačias įvairiausias žmonių vaizduotėje įsikūnijusias šio ir antgamtinio pasaulio suvokimo detales. Skirtingose epochose buvę populiariūs pavyzdžiai padeda pažinti to suvokimo raidą.

Prakeiksmų priešingybė — linkėjimai. Tai dėmesingumo artimui, kilnių jausmų raiškos būdas, šimtmečius mūsų protėvių puoselėto etiketo sampratos vaisius. Paveldėtų senų ir naujesnių linkėjimų lietuviai turėjo ir turi taip pat nemažai. Kai kuriuose dar įžiūrime senosios mitinės pasaulėžiūros žymių, kiti nulemti krikščionybės suformuoto pasaulėvaizdžio, tretį yra neideologizuoto draugiškų jausmų išsakymo, kilnių lėmimų būdas. Viena kita ir dabar nepamiršta jų formulė randama pačiuose pirmuosiuose žinomuose lietuvių frazeologijos šaltiniuose, pavyzdžiui, J. Brodovskio rankraščiuose: "Dieve padėk", "Dieve duok giliukį", "Duok šimtą labų dienelių, duok šimtą labų naktelių", "Kad Dievs sveikatos nepavydėtų"¹¹. Būta linkėjimų, sakomų dirbantiems lauke, ganantiems, valgantiems, metantiems audimo apmatus, mušantiems sviestą, kepantiems duoną, dirbantiems kitus darbus. Linkėjimų forma patogi pajuokauti. Humoristinių palinkėjimų būdavo sakoma einantiems į pirtį, gulantiems nakties miego, už ką dėkojant ir pan. Iš krikščionių maldų ("Requiem aeternam") bus išplitęs palinkėjimas amžino atilsio, vyresnio amžiaus žmonių tebesakomas kalbant apie neseniai mirusį žmogų arba atsisveikinant su juo prie kapo duobės.

Nemažai linkėjimų šio amžiaus viduryje yra surinkęs mokytojas J. Elisonas¹², dar vienas kitas tautosakos rinkėjas, bet apskritai šia frazeologizmų rūšimi mažai kas domisi. Tad ar ne laikas pradėti juos rinkti? Ar neprivalu parengti metodinių priemonių, kurios padidintų šio darbo efektyvumą? Ilgai trunkantis abejingumas nedovanotinas.

Kitos etiketo formulės. XX amžiaus viduryje, ypač pokario dešimtmečiais, sumažėjo sakralinį atspalvį išlaikiusių pasveikinimo formulių vartojimas. Jų atsisakyti skatino išplėsta ateistinė propaganda, nerašytos, bet įsigalėjusi bendravimo normų ideologizacija. Šiandien jau reta kur išgirsi pagarbinant Jėzų Kristų, įpročiu tapo vengti formulių, kurių vienas iš komponentų yra žodis *Dievas*. Tai pastebimai skurdino pastaraisiais laikais kalboje funkcionuojančių bendravimo normų ir jų raiškos būdų atsargas. Abejingumas šiems dvasinės kultūros procesams neaplenkė tautosakos ir kalbos tyrinėtojų bei medžiagos rinkimo organizatorių. Padėtis tokia, kad iki šiol ne visi buvę ir esami duomenys pateko į rinkinius, žodynus. Mes nepajėgūs šiandien parodyti viso

praeities ir dabarties mandagumo raiškos būdų vaizdo, su pagarba žmogui susijusių vidinių nuostatų ypatumų.

Šio amžiaus ketvirtajame dešimtmetyje etiketo formules rinkti ėmė minėtas mokytojas J. Elisonas. Parengęs atitinkamą anketą, jis per mokinius surinko ir paskelbė kelis šimtus tekstų, tiesa, prie etiketo dalykų priskirdamas ir dalį kitų kategorijų frazių. Duomenys neturi išsamios metrikos, pateikti be artimiausio žodinio konteksto, vartojimo aplinkybių charakteristikų, bet ir tokie atskleidė apytikrą tuo metu atskiruose regionuose vartotų ar iš seniau prisimintų norminių formulių ir jų variavimo vaizdą. Be minėtų pagarbinimų, labo ryto (dienos, vakaro) palinkėjimų, užrašyta valgančios šeimos pasveikinimų ("Sotink Dieve", "Skalsink Dieve", "Skalsos"¹³), dėkojimų, ačiavimų, atsisveikinimo žodžių ir frazių ("Sudie", "Likite sveiki", "Tki pasimatymo" ir kt.), metinių švenčių dienomis sakomų pasveikinimų ir pan.

Daug šių formulių yra dvinarės. Į pasveikinimus, dėkojimus dažniausiai atsakoma rimtai, bet nestinga ir linksmy replikų. Merginos, atsakydamos į atvykėlio "Labas vakaras", kartais pajuokaudavo: "Vakaras labas, tik vyrai nelabi"; į žodžius "Gerą dieną" atsiliepiama: "Ačiū už gerą dieną, by tik valgyt neprašysi"; linkinčiam skalsos atsakoma: "Po pietų šaukštai"; dėkojančiam už valgį sakoma: "Nešiok sveikas, kol pamesi". Būta kreipinių, kuriais prikišama už mandagumo taisyklių pažeidimus, plg. pastabą "Ar nematei kiaulės su zvaneliu?", sakomą praeiviui, nepasveikinusiam lauke dirbančių žmonių.

J. Elisonas, skelbdamas šią publikaciją, pažymėjo, kad jo nepasiekė duomenys iš pietų ir vakarų Lietuvos, Suvalkijos ir Žemaitijos. O ir tuose šiaurės, vidurio ir rytų Lietuvos plotuose, kur jo talkininkai dirbo, negalėjo būti viskas surinkta. Daugiau tokių entuziastų šiai frazeologijai rinkti iki šiol neatsirado, ir nedaug tėra rinkinių, kuriuose randame po vieną kitą etiketo formulių variantą.

Situacijų įspūdiniai ir juokas. Bene maloniausias dvasinės atgaivos būdas yra juokas. Juokiamasi dažniausiai iš smagių pasakojimų, replikų ir iš to, kas įdomesnio ar keisto nutinka regimoje aplinkoje. Neeiliniai įspūdiniai ir smagūs nuotykių atitinkamomis progomis kartojasi, kai kurie iš jų yra įgiję žodinę išraišką, apibūdinti tradicinėmis frazėmis. Nuotaikingai reaguojama į staiga parpuolusio, žiovaujančio, snūduriuojančio, nusičiaudėjusio būklę, juokais vertinama žmonių išvaizda, veiksmai, gamtos reiškiniai, nutikimai. Antai parpuolęs vaikas pagaunąs zuikį; ten, kur nusimušama į akmenį koją, esąs palaidotas muzikantas; prie stalo kampo vaišėse atsisėdęs žmogus septynerius metus likęs nevedęs (netekėjusi); "Žiovuliukas (sakoma žiovaujančiam) eina pas merkeliuką"¹⁴. Snūduriuojantis pašiepiamas, kad jis ganąs žąsis,

o kai sveikinantys braška pirštai, sakoma: "Būsim giminės". Pūga lauke — tai "velnių veselija"; pasirodžiusi vaivorykštė — ženklas, kad "laumė ragana kūrena pirtį"; palaidos einančio žmogaus apivaros — jis būsiąs apkalbėtas. Mergina, apsilaisčiusi skalbdama, gausianti girtuoklį vyrą. Svečiui nebuvėliui siūloma bučiuoti pečių. "Kosėk nekosėk — pyrago (vėdaro) negausi" — primenama, kai ką ištinka kosulio priepuolis; "Mainyk pilvą su avia" — siūloma tam, kuris skundžiasi pilvo skausmais; "Ar toji vežimas pargriuovo?" — klausiama dūsujančio.

Daug tokių posakių atsirado ir kalboje prigijo veikiant žmonių mąstymą prietarams ir seniesiems tikėjimams. Antai iki šiol nepamirštas pasakymas, kad kelionėje nesiseks, jei skersai kelio perbėgo kiškis, bus kilęs iš tikėjimo zoomorfinėmis antgamtinėmis būtybėmis. N. Vėlius mano, kad Volynės kronikoje paminėtas Zuikių dievas turėjęs būti velniškos prigimties. Jo teigimu, su tuo ir sietinas senas tikėjimas, kad zuikio pavidalo padaro pasirodymas keleiviui esąs blogas ženklas¹⁵. Kita dalis šio tipo posakių tėra gražios metaforos, t.y. atitinkamų veiksmų ar situacijų palyginimai su kuo kitu. Staiga parkrisdamas žmogus paprastai griebiasi už žemės. Iš šalies žiūrint, toks judesys primena ko nors gaudymą, ir iš to bus atsiradusi užuomina apie sugautą kiškį. Kiekvienu atveju tokiomis užuominomis sužadinama vaizduotė, prajuokinama.

Taip šmaikštauti mėgstama iki šiol, ir čia taip pat neišvengiamai vyksta naujų ir senų tradicijų kaita.

Replikos, erzinimai. Juokaujant ir išdykaujant sukurta tradicinių replikų. Jas mėgsta vaikai, nevengia jų ir suaugusieji, kai, susidarius atitinkamai nuotaikai, pradeda šaipytis vieni iš kitų. Dažniausiai replikuojama į pašnekovų ar oponentų ką tik pasakytus žodžius. Vienas paklausia: "Kada?", kitas atkerta: "Kada buvo pagada"; vienas paprašo: "Duok duonos", kitas atrėžia: "Bėk per kluonus, gausi duonos"¹⁶ ir pan. Dažniausiai atsakymai būna lengvabūdiški, paradoksalūs ir su klausimu susiję ryškiais fonetiniais sąskambiais. Tuo jie išsiskiria iš neutralios šnekos ir yra lengvai įsimenami, pasitaikius panašioms progoms kartojami, funkcionuoja frazeologizmų teisėmis. Panašiai kaip mįslės, jie yra dvinariai — susideda iš dviejų asmenų čia pat pasakomų trumpų frazių, iš kurių antroji visada profanuoja pirmąją:

— *Kur eini?*

— *Kur katinai raini.*

— *Ką darai?*

— *Kadarai kadarai.*

- *Kaip vardas?*
- *Rankovė.*
- *Kaip pavardė?*
- *Išsimovė.*

Atsakymų beprasmiškumą čia kompensuoja garsų darna. Pasitvirtina tyrinėtojų pastebėtas semantinių ir fonetinių pradų santykiavimo dėsnis: juo tekstai beprasmiškesni, juo svarbesnį vaidmenį juose vaidina garsų sąskambiai¹⁷.

Replikose pasitaiko žodžių žaismų, vadinamųjų kalambūrų, kai vienodai skambą žodžiai skirtingai įprasminami:

- *Kiek laiko?*
- *Kiek nutvėrė, tiek ir laiko.*
- *Kur vagį deda?*
- *Į sieną kala.*

Replikuojama ne tik į klausimus, bet ir į kitus pasakymus, į atskirus žodžius. Vienas kuo suabejops ir ištars „rodos“, o kitas prikibs prie šio žodžio: „Rodos, rodos, tik neišlenda“; vienas paminės ką nors juoda, o kitas nusišaipys: „Už juodą daugiau duoda“; vienas pasakys, kad gana, o kitas pasijuoks: „Gana, gana, kad tu pana“; vienas primins, kad negražu, kitas atkirs: „Kad negražu, pasibrauk ražu“ ir pan.

Erzinimams būdingas asmeniškumas. Atsitiktiniais, užtat skambiais žodžių deriniais kimbama prie pašnekovų, iš jų tyčiojamosi. Dažniausiai pasinaudojama pajuokiamųjų vardais: „Jurgi Jurgi, kur tu burgi?“, „Rožė keliu nudrožė“, „Dui, Mikai, su ridikais“, „Kelkis, Mauša, jau išaušo“, „Prakiuro pradubo kepurė Jokūbo“. Panašiai erzinas skirtingų gyvenviečių vaikai ir paaugliai. Tokiais atvejais minimi vietovardžiai ir taip pat mėgaujamosi keistais sąvokų deriniais, garsų sąskambiais. Matyt, būdavo erzinimosi d'vikovų. Pašnekovai nelikdavo vieni kitiems skolingi — atsikirsdavo oponentui pritaikytomis frazėmis. Nevengiama erzinantis vardus iškraipyti arba juos derinti prie panašiai skambančių beprasmių žodžių, vadinamųjų okazionalizmų: „Azas Kazas...“, „Antanai papintanai...“, „Vincė pincė...“ ir pan.

Replikos ir erzinimai taip pat laukia rinkėjų. Tai, kaip ir visa kita frazeologija, — atitinkamo kalbos funkcinio stiliaus elementai. Nors ir lėkšti, trivieniai, jie savaip įsiterpia į kalbos vaizdingumo priemonių visumą, į tautos saviraiškos būdų įvairovę.

Mūsų tautosakos rinkimo programos per siauros. Visu veidu atsigręžę į pramogines tautosakos rūšis, mes liekame akli ir kurti ka!boje pačiu natūraliausiu būdu funkcionuojantiems dalykams. Tiesiog nemokame ir nesimokome jų rinkti, nebandome kurti rinkimo metodikos. Leksikografo, paskendę žodynų rengimo darbuose, taip pat tenkinasi toli gražu neišsamiais gyvosios kalbos duomenimis. Neplečiamas frazeologijos pavyzdžių diapazonas, nesirūpinama propaguoti jų pažintinę vertę. Tokia padėtis neturėtų trukti begalo. Reikia kuo platesnius visuomenės sluoksnius skatinti rinkti frazeologiją, į šį reikalą žiūrėti kaip į svarbią patriotinę pareigą.

Pabaigoje — keli žodžiai apie galimus frazeologijos rinkimo būdus. Vienas iš jų būtų nuolatinis frazeologizmų užrašinėjimas bendraujant su visų socialinių sluoksnių žmonėmis, kad ir koks būtų jų išsilavinimas, amžius, mąstysena. Užrašinėjama bet kur, bet kada, iš bet ko, kiekviena proga, kai pasitaiko ką išgirsti. Tokiam darbui reikia nepaprastos atidos, atkaklumo, gebėjimų ir įgūdžių. Jis susijęs su įvairiais nepatogumais, užtat yra pats vertingiausias. Taip dirbant sukaupiama autentiškiausių duomenų. Neprovokuoti, natūraliai pavartoti šnekose, apmąstymuose, ištarti reaguojant į situacijas, aplinką ir užrašyti su artimiausiu kontekstu, jie labai patikimai perteikia semantinę ir estetinę informaciją, atskleidžia savo funkciją. Artimiausias kontekstas — tai vienas kitas sakiny, su kuriuo užrašomas frazeologizmas labiausiai susijęs, kurį jis papildo ar iliustruoja, arba užrašytojo pastaba apie situaciją, kuriai frazeologizmas skirtas, kurioje pavartotas. Kadangi taip dirbant iš atskirų pateikėjų vienu metu nugirstama tik pavienių dalykų ir stambesni tekstų pluoštai sukaupiami tik per ilgą laiką, prie kiekvieno teksto rašomi metrikos duomenys: iš ko, kurio krašto ir amžiaus gyventojų, kada kas užrašyta. Rinkėjui kartais prisireikia ir diplomatinių gebėjimų, nes svetimiems, nepažįstamiems pašnekovams jų žodžių užrašinėjimas gali atrodyti įtartinas. Tokiais atvejais tenka užrašinėti nepastebimai arba pirma išaiškinus, kokiame tikslu ir kas renkama.

Kitas, produktyvesnis, bet autentiškumo prasme ne toks vertingas rinkimo būdas — atskirų žmonių pastangos prisiminti ir surašyti savo žinomą frazeologiją. Šiuo atveju reikia rekonstruoti vartojimo atvejus, atgąminti iš atminties frazes ir jų artimiausią žodinę aplinką, ir tai nėra taip tikra, kaip čia pat iškart užrašant spontaniškai šnekoje blykstelėjusius frazeologizmus. Antra vertus, šiuo būdu suteikti duomenys vertingi tuo, kad parodo atskiros asmens repertuarą, atspindi jam būdingas frazeologizmų vartojimo tendencijas. Didesnes ar mažesnes frazeologizmų atsargas savo sąmonėje saugo kiekvienas žmogus — suaugęs ir vaikas, žemdirbys ir inteligentas, — ir tai yra bendras tautos

turtas. Kartkartėmis prisimindami atitinkamomis progomis savo vartotas ar iš kitų girdėtas stereotipines frazes, jų reikšmes, situacijas, kurioms jos dera, kiekvienas iš mūsų galime surankioti savą kraitį, atlikti mokslui ir kultūrai naudingą darbą. Nieko blogo, kad taip sukaupiti duomenys bus nevienodos vertės, kad ne visi tekstai bus tikri frazeologizmai.

Trečias būdas — anketinės apklausos. Parengiami ir išplatunami specialūs klausimų lapai, pagal kuriuos pateikėjai metodiškai apklausiami. Prašoma prisiminti, kokiais atvejais apklausiamieji vartodavo ar girdėdavo kitus vartojant atitinkamus frazeologizmus, kokių žino jų variantų, kokios mintys ar įspūdžiai jais reiškiami. Siūloma tekstus užrašyti su prisimenamu ar įsivaizduojamu kontekstu, o kas gali, tegul prideda savo pastabas apie atitinkamo frazeologizmo vartojimą. Siekiant padėti pateikėjams prisiminti įvairių rūšių ir tipų frazeologizmų, pasakomas vienas kitas tipiškas pavyzdys. Atskiroms frazeologizmų rūšims rengiamos atskiros anketos, nes visų jų kartu aprėpti neįmanoma. Išprusę informantai atsako į anketas patys, mažesnio išsilavinimo žmonės apklausia tam pasirengę asmenys — kalbininkai, tautosakininkai, lietuvių kalbos ir literatūros mokytojai, taip pat šiam darbui pasirengę studentai, vyresniųjų klasių mokiniai. Nuosekliai dirbant, galima tikėtis per trumpą laiką surinkti daug frazeologijos iš visų šalies regionų. Pasitaikantys netikslumai ir balastas, kurių paprastai neišvengiama, atsiperka, nes gaunama daug vertingų duomenų, o lyginant surinktą medžiagą, išryškėja tikri ir atsitiktiniai dalykai.

Lietuvių frazeologija laukia savo gerbėjų, vertintojų, rinkimo entuziastų.

¹ Словарь русских пословиц и поговорок / Составил В. И. Жуков. М., 1966. С. 11.

² Sally Yerkovich visa tai (patarles, juokavimus, keiksnius, replikas) vadina šnekų tautosakos žanrais. Žr.: Handbook of American Folklore / Edited by Richard M. Dorson. Bloomington, [1983]. P. 277—281.

³ Žr. Paulauskas J. Lietuvių kalbos frazeologijos žodynas. K., 1977; Vosilytė K.E. Lietuvių kalbos palyginimų žodynas. V., 1985; Lipskienė J. Lietuvių kalbos somatiniai posakiai. V., 1979.

⁴ Visi šie tekstai iš: Lietuvių tautosaka. Penki tomai: 5. Smulkioji tautosaka, žaidimai ir šokiai. V., 1969. P. 869, 870.

⁵ Ten pat. P. 876.

⁶ Smulkioji lietuvių tautosaka XVII—XVIII a. Priežodžiai, patarlės, mįslės. Paruošė Jurgis Lebedys. V., 1956. P. 395, 397, 399, 401.

⁷ Lietuvių tautosaka. T. 5. P. 871.

⁸ Ten pat. P. 870.

⁹ Ten pat. P. 873, 875, 876.

¹⁰ Ten pat. P. 871.

¹¹ Smulkioji lietuvių tautosaka... P. 389, 391, 395.

- ¹² Zr. *Elisonas J. Kaimiečių pasisveikinimų ir etiketo formos* // Tautosakos darbai. K., 1935. T. 1.
- ¹³ Šie ir visi kiti tekstai iš: *Elisonas J. Kaimiečių pasisveikinimų ir etiketo formos*. P. 28-48.
- ¹⁴ Visi šie tekstai iš: *Lietuvių tautosaka*. T. 5. P. 834-841.
- ¹⁵ *Vėlius N. Chtoniškasis lietuvių mitologijos pasaulis*. V., 1987. P. 90.
- ¹⁶ Šie ir visi kiti pavyzdžiai iš: *Lietuvių tautosaka*. T. 5. P. 841-857.
- ¹⁷ *Левин Ю. И. Семантическая структура заглавия* // Параллельно-литературный сборник. Псковская, заглавие. М., 1978. С. 302-305.

PROBLEMS OF PHRASEOLOGY COLLECTING

KAZYS GRIGAS

Summary

Phraseology is revealed in a broad sense of the term, i. e. swear-words and profanities, formulae of various social formalities, such as salutations, congratulations, etc., reaction to non-verbal situations, retorts and tease-type phrases enclose the peripheral phraseology. The examples illustrating it are taken from contemporary publications of minor folklore, though the first illustrations date back to the source-books of Lithuanian lexicography of the 17th - 18th centuries. The desolation of its sampling and the necessity of the work to be urged and widened are stressed in the article. The problems of methods of collecting are touched upon here too.